

Prof. Dr. Onur Bilge Kula

Kültür, Çok-kültür ve Ara-kültür

Türkiye’de onlarca yıldan beri yaşanan gerilim, hatta çatışma öncelikle kültür ve kültürel kimlik kavramında düğümleniyor. Kültürün, dil ve etnik kökene indirgenmesinin bunda önemli bir payı vardır. Peki, kültür sadece dil ve etnik kökene indirgenebilir mi ve kültürü bilimsel anlamda ve yeterince tartıştığımız söylenebilir mi? Kanımca, bu soruları olumlu yanıtlamak zordur. Kültür gibi önemli bir kavramı tartışmak için önce tanımıyla işe başlamak yararlı olabilir. Kültürün en özlü ve en kısa tanım, “kültür, yaşam tarzıdır” şeklindedir.

Kültürleri farklılaştıran nedir?

Daha kapsamlı bir tanım şöyle olabilir: Kültür belli siyasal ve tarihsel koşulların ve ilişkilerin egemen olduğu bir toplumda ve zamanda etkinleşen insanın, yaşamı iyileştirmek ve insancılaştırmak amacıyla, özünü, toplumu ve doğayı değiştirmeye ve geliştirmeye yönelik düşünce ve eylemlerinin ürünlerinin tümüdür. Bu tanım denemesi uyarınca, kültür; dini, etnik kökeni, dili ve her türlü üretimi, değeri ve değersizliği kapsar. Bu öğeler değişik ölçüde kültürü renklendirir, özgünleştirir; ancak bunlardan hiçbiri kültürü tek başına belirleyemez.

Peki, tekil veya ulusal kültürleri birbirinden ayıran nedir? Her kültür, Herder’in “Tarih Felsefesine İlişkin Düşünceler” adlı yapıtındaki belirlemesiyle, ilkin üzerinde geliştiği coğrafyanın ve kendisini geliştiren toplumun uzun tarihsel birlikteliğinin etkisiyle biçimlenir. Dolayısıyla, belirli bir coğrafyada gerçekleşen uzun tarihsel birliktelik, en önemli ayırıcı etmen sayılabilir.

Belli bir toplumda, belli bir toprak parçası üzerinde ve uzun bir tarihsel süreç içerisinde öncelikle bir yaşam tarzı olarak geliştirilen

kültür, hem gelenekselleşerek sabitleşmiş bir düşünce ve davranış biçimleri bütünüdür hem de sürekli değişen bir oluşumdur. Sabitleşen ya da süreklileşen düşünce ve davranış biçimleri olarak kültür, hem o zamana değin yaratılan alışkanlık, ahlak, gelenek ve görenekleri hem de değerleri ve değersizlikleri içerir. Oluşum olarak kültür ise, söz konusu değerliliklerin ve/veya değersizliklerin kazandıkları yeni niteliklerin bütünüdür. Bu etkileşim ve değişim, kültürü çoğullaştıran başlıca kaynaktır.

Kültürü geliştiren açılım ve etkileşimdir

Kültür bilimci Alfred Kurella “Öz ve Yabancı- Sosyalist Hümanizme Katkıları” adlı önemli yapıtında, kültürü daha çok bir oluşum olarak, öz ve yabancı etkileşiminin sonucu olarak kavrar. Her kültür ilkin öz gücüyle, diyesi, özünde barındırdığı gizil güçle gelişir ve süreklileşir. Bununla birlikte, Kuella’nın belirlemesiyle, tek bir kültür, bir başına ve özünü tümüyle öbür kültürlerden soyutlayarak gelişemez. Bu nedenle, her kültür, gelişmesini sürdürebilmek için, öbür kültürlerin kazanımlarından yararlanır; onlarla etkileşir.

Kültürel gelişmenin bu özelliğini öz yaşamında deneyimleyen Mustafa Kemal Atatürk, 20 Mart 1923 Konya konuşmasında, ulusun/toplumun “dünyanın her türlü biliminden, ilerlemelerinden” yararlanması, ancak “asıl temeli kendi içinden çıkarması” gerektiğini vurgular. Bu belirleme, kültürel gelişmede öz ve yabancı veya iç ve dış kazanımların etkileşiminin zorunluluğunu ortaya koyar.

Kültürel gelişmenin önkoşulu olan açılımın ve etkileşimin gerekliliğine karşın, özellikle tutucu siyasal güçler, öz çıkarlarını korumak için, var olan durumu sürdürmek istedikleri için, kültürel açılımı ve etkileşimi kötüler hatta tehlike olarak gösterirler. Egemen kesimler, bu amaçla ve çoğu kez de “yerli ve milli” (!) değerleri koruma örtüsü altında, demokrasi ve hukuk dışı yöntemlerle toplumu, dolayısıyla da kültürü, dış dünyadan soyutlamaya uğraşırlar.

Bu tür girişimler, Anadolu kültür tarihinde çeşitli dönemlerde olduğu gibi, 1960'tan sonra askeri darbe yönetimlerinde de görülmüştür ve şimdi de AKP yönetiminde de deneyimlenmektedir. Baskıların ve buna bağlı olarak tekçiliğin yoğunlaştığı dönemlerde ırkçılık, dincilik ve yaşam tarzı dayatması ortaya çıkar. Söz konusu baskılama ve tekçileştirme eğilimi, kültürel gelişmenin de yavaşlamasına, hatta durağanlaşmasına neden olur.

Hiçbir siyasal parti, bir kültürü tümüyle temsil edemez

Dünya kültürlerinin üretim ve kazanımları, tarihin her döneminde tek bir kültürün verimleriyle karşılaştırılmayacak ölçüde çoktur ve kapsayıcıdır. Böyle olmasına karşın, bir kültürü tümüyle temsil etme savıyla ortaya çıkan siyasal kuruluşlar, dünya kültürlerinin üretim ve kazanımlarını yadsır, hatta değersiz görür. Ayrıca, bu yadsıyıcı ve yok sayıcı tutum, bir tümel kültürü oluşturan toplum kesimlerinin tümünü temsil edemez. Her kültürde başat ya da baskın eğilime karşı çıkan, çoğulculuk, tolerans ve insancılık gibi evrensel değerleri öne çıkaran toplum kesimleri her zaman vardır.

Bu açıklamalar ışığında, kültürün, iç ve dış veya öz ve yabancı olmak üzere, başlıca iki gelişim kaynağı olduğu söylenebilir. Öz öge, kültürel gelişmede her zaman belirleyici, yabancı öge ise etkileyicidir. Bu diyalektik ilke uyarınca, kendi özünden herhangi bir yenilik veya değer yaratamayan bir kültür, başka kültür(ler) ile yarışamaz. Bu nedenle, herhangi bir kültürün dengeli gelişimi, söz konusu iki kaynağın, diyesi, öz ile yabancının dengeli bir biçimde etkileşmeleri ile olanaklıdır. Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedefi, aynı zamanda diğer kültürlerin insancıl ve uygarlaştırıcı kazanımlarını, seçici bir tavırla edinme ve yaşam tarzına dönüştürme ülküsüdür.

Kültürler, insan ürünüdürler ve değışirler

Kültürler etkileşir; etkileşim sonucu içerik ve biçim bakımından değışir ve yenileşirler. Öte yandan, bir kültürün bir başka kültürü ne ölçüde etkilediğı kesin olarak belirlenemez; çünkü bir kültürün bir başka kültür üzerindeki etkisi, tartıya vurulamaz, miktarlaştırılmaz. Kültürel etkileşime katılan öğeler, etkileşim sonucunda, önceki öz-yapısal niteliklerini değıştirerek yeni nitelik kazanırlar. Bu nedenle, etkileşim bir anlamda kültürel gelişimi sağlayan başlıca etmendir.

Ayrıca, ister düşünsel, ister nesnel olsun, geliştirilen bir kültür ürünü veya değeri, tutulmak istenirse de, yaratıldığı yerde ve kültürde sürgit tutulamaz; çünkü bütün kültür ürünleri geçişlidir; sınırlar içerisine hapsedilemez. Kültürel geçişimler zorlaştırılabilir; ama engellenemez. Kültürel öğrenmenin veya gelişmenin kaynaklarından biri de budur.

Kültürler değeri veya değersiz diye nitelendirilemez

Bir kültür, ne denli gelişkin ve ne denli yaygın olursa olsun, ilke olarak bir başka kültürden üstün sayılmaz. Hangi amaçla olursa olsun, kültürler arasında gelişmişlik-gelişmemişlik veya ilerilik-gerilik değerlendirilmesi yapılamaz; kültürler, üstlük altlık ilişkisine sokulamaz. Kültür, insan ürünü olduğu için, kültürü ulamlama, son çözümlemede insanı ulamlamadır.

Her kültürde, öz kültürü diğer kültürlerden daha değeri gören ve bu bakış açısını siyasallaştıran çevreler vardır. Almanya’da Alman kültürünü “yönlendirici kültür”, oradaki Türk göçmen kültürünü ise, yönlendirici kültüre uyması gereken öğe olarak niteleyenler, bu kapsamda değerlendirilebilir. Türkiye’de “ulusalı/ulusalcılığı” öne çıkaran her türden etnik milliyetçiler ve ulusalcılığı dincilikle harmanlayan AKP de bu kapsamda görülebilir. Devlet aygıtını ele geçiren AKP, tekçiliğı dayatmak için, Anadolu’nun çoğulluğunun biçimlendirdiğı Türk kültürünü ideolojik amaçlarla

araçsallaştırmaktadır. Bu tutum, tümel kültürün öğelerini ayrıştırmakta ve karşıtlaştırmalarına ortam hazırlamaktadır.

Her kültür, hem çok-kültürdür, hem de ara-kültürdür

Her kültür, sosyolojik bakımdan toplumsal koşulları ve yaşam tarzları farklı olan sınıfların üretimlerini içerir; bu üretimlerle farklılaşır, çoğullaşır. Bu yüzden, sosyolojik açıdan her kültür aslında çok-kültürdür. Ayrıca, her kültür parça ya da alt- kültürlerden oluşur; alt-kültürler arasında gerçekleşen sürekli etkileşim sürecinde ve siyasal-toplumsal koşulların etkisiyle biçimlenir.

Parça veya alt kültür, sosyolojik olabileceği gibi, dinsel veya etnik olabilir. Tümel kültür ile onun içerdiği alt kültürlerin karşılıklı etkileşim içinde kendilerini yeniden tasarımılamaları ve uyumlulaşmaları, barışçıl ve insancıl birliktelik için belirleyici önemdedir. Dolayısıyla, her tümel kültür, üzerinde geliştiği toprak parçasının çeşitli yörelerinin, farklı toplum kesimlerinin, etnik ve dinsel unsurların ve düşünsel yönü belirgin bireylerinin yaratımlarıyla renklenir ve bütünlenir. Bu anlamda her kültür, ilkin kendi içerisinde çok-kültürdür. Ayrıca, her kültür bir yandan içerdiği parça kültürlerin toplamı olması, öbür yandan da diğer kültürlerle etkileşmesinden dolayı, ara-kültürdür. Edebiyatta Yaşar Kemal hem çokluğu oluşturan tekleri simgeleyen hem de çoğulluğa dönüştüren olağanüstü bir kişiliktir.